

Οι Βάκχες και η θεοφαγική φαντασίωση

Περίληψη

Στο βιβλίο «Η Θεοφαγία» – κυριολεκτικά «φαγείν τον θεό» – που συγγράψαμε με τον Νίκο Νικολαΐδη υποστηρίζουμε ότι η θεοφαγία αποτελεί μια οικουμενική φαντασίωση, η οποία έχει τις ρίζες της στην πρωτογενή στοματικότητα και μετασχηματίζεται ανάλογα με τους πολιτισμούς και τους αντίστοιχους μύθους και τελετουργίες. Το ψυχικό θεμέλιο αυτής της φαντασίωσης τίθεται με την αρχική εμπειρία της της στοματικής (κανιβαλικής) ενσωμάτωσης : το βρέφος ενσωματώνει, μέσω του στόματος, όχι μόνο την τροφή (στο πλαίσιο της ενόρμησης της αυτοσυντήρησης) αλλά και την ψυχική παρουσία του Άλλου, (αποτέλεσμα της λιβιδινικής του επένδυσης), συγκροτώντας έναν εσωτερικό κόσμο γεμάτο αντικείμενα. Στη θεοφαγία, αυτή η φαντασιωσική ενσωμάτωση γίνεται συμβολική : η κατάποση του θεού ισοδυναμεί με την εσωτερίκευση της δύναμής του, αίροντας τη διάκριση μεταξύ θεού και υποκειμένου και διασφαλίζοντας την παρουσία του μέσα στο Εγώ.

Η φαντασίωση της θεοφαγίας διαπερνά όλους τους πολιτισμούς : εμφανίζεται στον διαμελισμό του Διονύσου Ζαγρέα από τους Τιτάνες (ορφικός μύθος), στις διονυσιακές θυσίες, στα ιερά δείπνα και, στον χριστιανισμό, στη θεία ευχαριστία («Τοῦτὸ ἐστὶ τὸ σῶμά μου»). Η πρωτόγονη στοματική ενόρμηση (διαμελισμός, μάσηση, καταβρόχθιση) τελετουργικοποιείται και μετουσιώνεται σε πολιτισμική πράξη, που στοχεύει όχι τόσο στην καταστροφή του αντικειμένου όσο στη μετασχηματισμό του υποκειμένου.

Ο Ευριπίδης στις Βάκχες, εισαγάγει την φαντασίωση της θεοφαγίας με δραματική μορφή. Ο Διόνυσος, θεός του κρασιού, της έκστασης και της κατάργησης των ορίων, επιστρέφει στη Θήβα για να επιβάλει την αναγνώρισή του. Μητέρα του είναι η Θηβαία Σεμέλη και πατέρας του ο Δίας. Ο βασιλιάς της Θήβας Πενθέας αλαζονικά απορρίπτει τον Διόνυσο και τον καταδιώκει. Η απολλώνια λογική του τον οδηγεί στο να διαψεύδει κάθε διονυσιακή επιθυμία (ενορμήσεις) και την ανάγκη για αταξία. Οι Βάκχες, γυναίκες κυριευμένες (possedées) από τον θεό, ενσαρκώνουν την παλινδρόμηση στην αρχαϊκή στοματικότητα : στη βακχική έκσταση εγκαταλείπουν τα όρια της λογικής, συγχωνεύονται με τη φύση και μέσα σε έκσταση παραδίδονται στην οργιαστική μανία.

Ο Διόνυσος θα τιμωρήσει τον Πενθέα για την ναρκισσιστική του αυτάρκεια. Θα τον τρελάνει και θα τον οδηγήσει, εν αγνοία του, στον χαμό του. Το κεντρικό επεισόδιο του διαμελισμού του Πενθέα, ο οποίος κατασπαράσσεται από τη μητέρα του, την Αγάβη, που βρίσκεται σε κατάσταση βακχικής μανίας – το κατανοώ ως σκηνή ανεστραμμένης θεοφαγίας : εδώ δεν είναι ο θεός που τρώγεται, αλλά ο άνθρωπος που προσφέρεται στη θεϊκή λαιμαργία. Ο Ευριπίδης γράφει : « Απέσπασε το μπράτσο του από τον ώμο του, [...] οι δε άλλες Βάκχες ξέσκιζαν την σάρκα του Πενθέα, σαν ένα ελάφι» (Βάκχες, στ. 1120-1130). Αυτή η πράξη αφανισμού της ύπαρξης μέσω του διαμελισμού και της ωμοφαγίας, παραπέμπει στην αρχαϊκή απόλαυση της καταστροφής, αλλά εμπεριέχει και την υπόρρητη υπόσχεση της αναγέννησης μέσω του θεού.

Η διονυσιακή κατοχή (possession) των Βακχών, κατά την τελετουργική παλινδρόμησή τους, επιφέρει την αναστολή λειτουργιών του Εγώ : οι Βάκχες βιώνουν εξαφάνιση των ορίων του υποκειμένου, επειδή ενεργοποιούνται οι πρώιμες εμπειρίες συγχώνευσης και απώλειας συνοχής και διαφοροποίησης του εαυτού. Ο Διόνυσος εκπροσωπεί τη λιβιδινική δύναμη που απορροφά το υποκείμενο για να το αναγεννήσει. Ο φόνος του Πενθέα δείχνει ότι η ενσωμάτωση του θεού

προϋποθέτει και την καταστροφή του όποιου συστήματος του αντιστέκεται (εδώ : τον Πενθέα, που εκπροσωπεί τον ορθολογικό έλεγχο).

Η βακχική θεοφαγία έχει το παράδοξο να είναι αφενός καταστροφική, αφετέρου ζωογόνος. Όπως στον Ορφισμό ή στον χριστιανισμό, στη θεία ευχαριστία, ο διαμελισμός του Διόνυσου Ζαγρέα ή του θυσιαζόμενου ζώου ή του Ιησού και η στοματική ενσωμάτωσή του ακολουθούνται από ένα μετασχηματισμό : ο μύστης, έχοντας «φάει» τον θεό ή «φαγωθεί» από αυτόν, αναγεννιέται και μετατρέπεται σε φορέα της δύναμής του θεού.

Συνοψίζοντας, η Θεοφαγία συνδέει τη βακχική δυναμική με την οικουμενική δομή της μετουσιωμένης στοματικής ενόρμησης: το να «φας τον θεό» ή να «φαγωθείς από τον θεό» σημαίνει να περάσεις το όριο του βέβηλου προς μια μετασχηματισμένης υποκειμενικότητα, όπου το θείο έχει εσωτερικευθεί.

Σάββα Σαββόπουλος, 4 Αυγούστου 2025